

Katolička crkva u Istri pred izazovom nacionalnih, socijalnih i idejnih podjela (kraj 19. i početkom 20. stoljeća)

STIPAN TROGRLIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Zagreb,
Centar Pula, Pula, Republika Hrvatska

Sukobi hrvatskog i talijanskog nacionalnog pokreta, socijalno pitanje izazvano socijalnim raslojavanjem i prodor liberalnih (ateističkih) i socijalističkih (antiteističkih) ideja postaju sve prisutniji čimbenici istarske stvarnosti na kraju 19. i početku 20. st. Autor nastoji odčitati odnos Katoličke crkve prema spomenutim čimbenicima koji su kao izazovi (znakovi) vremena tražili i praktična rješenja. Upravo će ta rješenja pokazati strah Crkve pred izazovom novog što će kao daljnju posljedicu imati i njezino određeno nesnalaženje u novim prilikama.

Uvod

Katolička crkva se u svom dugom povijesnom hodu nerijetko suočavala kako s unutrašnjim, dogmatsko - teološkim, pastoralnim ili pak disciplinarnim pitanjima koja su proizlazila iz unutrašnje strukture Crkve, tako i s izvanjskim izazvanim društvenim prilikama i mijenama kao okvirom njezina djelovanja. Svjesna da je svijet mjesto njezina poslanja, iako prema riječima Utemeljitelja, nije od svijeta, morala je odgovarati i na čisto "svjetovna" pitanja zbog čega je sve do današnjeg vremena optuživana za političko djelovanje što je u ideologiziranom marksističkom novogovoru postao klerikalizam.

Tri su velika, iako ne i jedina izazova ili rečeno jezikom Drugog vaticanskog sabora, znaka vremena, s kojima se Crkva u Europi 19. st. susrela i na koja je na temelju evanđeoske poruke i tradicije nastojala pružiti odgovor.

1. *Nacionalno pitanje*. U stoljeću nacija, kako E. Hobsbawm naziva 19. st., buđenje nacionalne svijesti i politički zahtjevi malih europskih naroda dovode do nacionalnih antagonizama koji često znaju iskliznuti prema nacionalizmu (šovinizmu). Odbacujući nacionalizam (šovinizam) kao

nešto suprotno njezinoj poruci ljubavi među ljudima i narodima, Crkva će podržavati domoljublje i borbu za nacionalnu ravnopravnost potlačenih kao evanđeosku vrijednost.

2. *Socijalno pitanje*. U vrijeme sve višeg jaza između svijeta kapitala (kapitalista) i svijeta rada (radnika), kada bauk revolucionarnog komunističkog rješenja radničkog pitanja kruži Europom, Crkva je u enciklici Lava XIII. *Rerum novarum* 1891. sintetizirala svoja socijalna nastojanja i poglede od sredine 19. st. Uz sva ograničenja i nedorečenosti, uvjetovane i vremenom u kojem je nastala, enciklika je veliki “prodor Crkve u moderno socijalno područje”,¹ ili prema riječima Pija XI. “velika povelja katoličke socijalne misli”.² Sama činjenica da papa upozorava na alarmantnost socijalnog pitanja i nudi mjere koje bi trebala poduzeti Crkva, država i radnici bila je za ono vrijeme dosta šokantna. Posebno se to odnosi na isticanje dužnosti države da se socijalnim mjerama i socijalnim zakonodavstvom zauzme za obespravljene i siromašne, što je bio izravan udar na liberalne teorije o nemješanju države u socijalno - gospodarska pitanja. Isto značenje ima i pozivanje na pravednu plaću, jer je suprotno liberalnim ekonomistima koji su tvrdili da vrijednost rada određuje odnos ponude i potražnje kao i kod druge robe.³

3. *Odnos prema liberalizmu* kao novom filozofsko-etičkom vrednovanju stvarnosti u kojem su Crkva i duhovne vrednote koje posreduje samo jedan u nizu društvenih fenomena jednak svim drugima, izazvao je odbacivanje liberalizma kao grijeha u cjelini. Neke vrednote bliske kršćanstvu kao politička demokracija, odvojenost Crkve od države ili načelo slobode, temeljno evanđeoska vrijednost, odbacivane su zato što su dolazile iz liberalnog tabora. Socijalizam je na idejnom planu smatran herezom, a na praktičnom pogrešnim lijekom.

Sva tri navedena pitanja bila su izazov i za Crkvu u Istri. S obzirom na određene istarske posebnosti bit će zanimljivo vidjeti kako se mjesna, istarska Crkva organizirana u tri biskupije: tršćansko - koparsku, porečko - pulsku i krčku nosila sa spomenutim trima izazovima. Praćenje je panoramsko - u osnovnim naznakama i vremenski ograničeno na vrijeme od posljednjeg desetljeća 19. st. do izbivanja Prvog svjetskog rata.

Mislim da je također potrebno spomenuti kako su nedostatak temeljnih istraživanja iz ove problematike i u hrvatskoj i u talijanskoj historiografiji, te idejno - nacionalne blokade koje su dovele do stvaranja određenih stereotipa o ulozi Katoličke crkve u novijoj istarskoj povijesti uvaživali i doseg istraživanja.⁴

¹ Marijan VALKOVIĆ, “Uvod”, *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Zagreb 1991., X.

² *Isto*, VIII.

³ *Isto*, IX.

⁴ Hrvatska svjetovna historiografija u svom rubnom bavljenju ulogom Katoličke crkve u istarskoj povijesti na prijelazu iz 19. u 20. st. ostala je zarobljenik ideoloških shema i

1. Crkva i nacionalne podjele

U procesu prelaska istarskih Hrvata iz svijeta usmene/apolitične kulture u svijet pismene/politične kulture ili kako se to obično kaže u nacionalnom pokretu, veoma značajnu, a u pojedinim fazama i odlučnu ulogu imalo je istarsko hrvatsko svećenstvo. To je kod istarskih Talijana, zapravo kod njihove političke i intelektualne elite, kod kojih je isti proces započeo ranije, stvaralo dojam o hrvatskom nacionalnom pokretu kao nečem što forsiraju "slavenski popovi politikanti", a što u istarskoj sredini nema nikakvog utemeljenja jer "prirodno" bi bilo da se amorfnu slavenska plemena talijaniziraju.

Tako Luigi Barsan, liječnik iz Labina još 1848. piše svome bratu Ivanu u Pulu: "Istra je bila i mora zauvijek ostati talijanska, a Slaveni koji žive na selu, raspršeni i bez civilnih ustanova, pomalo i bez poteškoća, talijanizirat će se, bez da im se nasilno natura naša nacionalnost, sami će se približiti nama i s nama će ići naprijed. Oni trebaju nas i jedan dobar temeljni odgoj uvjerit će ih da nam se stalno što više približavaju, a to će se bolje ostvariti ako se postojeći kler smijeni i zamijeni obrazovanijim i nacionalnim".⁵ Barsan je ispravno uočio značaj klera kako hrvatskog tako i talijanskog u procesu nacionalne intergracije njihovih naroda pa odatle i prijedlog da se kompletan postojeći tj. slavenski kler zamijeni nacionalnim tj. talijanskim. Jedan od vodećih talijanskih intelektualaca u Istri u

političkog diktata. Ugledni intelektualci i poznati povjesničari nisu se uspjeli izdići iznad političkog trenutka i općeg ozračja u kojem je unaprijed određenu negativnu sliku Crkve trebalo i "znanstveno" opravdati. Dakako ovo nije nikakav moralni sud nego jednostavno konstatacija. Navodim samo neke radove koji potvrđuju izneseno razmišljanje. Viktor CAR EMIN, *Djela II.*, Zagreb 1956.; Tone PERU(c)KO, Osamdeset godina hrvatske štampe u Istri, *Riječki list*, br. 51, 1.III. 1952., 3.; Jaroslav (c)IDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan (c)EPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860. - 1914.*, Zagreb 1968., 180. - 192., 255. - 257.; Mijo MIRKOVIĆ (Mate BALOTA), *Stara pazinska gimnazija*, Pula, Rijeka 1984., Mirjana STRČIĆ, *Istarska beseda i pobuna II*, Pula 1985. Hrvatska se pak crkvena historiografija zadovoljila rezultatima B. Milanovića objavljenim prije 30-ak godina iako Milanović nije profesionalni povjesničar, i nije bio sklon (ili nije imao vremena) arhivskim pretraživanjima. Usp.: Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga druga* (1883. - 1947.), Pazin 1973. Određeni pomak predstavlja poglavlje "Mahnićovo djelovanje u Istri" u doktorskoj disertaciji Antuna BOZANIĆA, *Biskup Mahnić pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb, Krk 1991. Talijanska svjetovna historiografija do današnjih je dana ostala na zasadama talijanskih istarskih političara i povjesničara 19. st. o klerikalnom karakteru slavenskog nacionalnog pokreta u Istri. Usp.: *Istria, Storia di una regione di frontiera* (ur. Fulvio Salimbeni), Brescia 1994. Napuštanje klišeja liberalne historiografije i pravo osvježanje i u metodološkom smislu predstavlja knjiga Giampaola VALDEVITA, *Chiesa e lotta nazionali: il caso di Trieste (1850. - 1918.)*, Udine 1979. Za talijanske crkvene povjesničare indikativan je primjer tršćanskog sveučilišnog profesora Pietra Zovatta. Kad govori o istarskom katolicizmu onda jednostavno preskače njegovu hrvatsku sastavnicu. Piero ZOVATTO, *Con gli abiti della gente, Cattolicesimo in Istria tra `800 e `900, Il Territorio*, XII/1989., br. 25.; *ISTI, Cattolici e cattolicesimo in Istria tra `800 e `900, Ricerche storico - religiose*, br.19., Trieste 1989.

⁵ Carlo DE FRANCESCHI, *Memorie autobiografiche*, Trieste 1926., 237.

19. st. Kopranin Carlo Combi pisao je kako se više boji biskupa stranaca (Netalijana, op. aut) nego vojne vlade,⁶ dok je povjesničar Carlo De Franceschi smatrao “velikom nesrećom za Istru nedostatak nacionalnog (talijanskog, op. aut.) klera”.⁷

Iako je kod talijanskih liberala dodatni animozitet prema Katoličkoj crkvi stvarala Papinska država kao glavni protivnik ujedinjenja Italije, a nakon ukidanja te države i ujedinjenja Italije povlačenje pape u Vatikan i odbijanje prihvaćanja nove stvarnosti, to ih u Istri nije priječilo na moralnu (verbalnu) potporu svećenicima sunarodnjacima koji se navodno ne daju zavesti sirenskim zovom politike nego strogo ostaju na duhovnom polju djelovanja. A kad je bio u pitanju koparski zavod (malo sjemenište) koji je kao zavod porečko - pulske biskupije otvoren 1881. a čiji su gojenci kao pripravnici za svećenički poziv pohađali talijansku gimnaziju, onda nije izostala ni materijalna pomoć. Na koparski zavod talijanski su liberali gledali kako na rasadnik nacionalno svjesnih talijanskih svećenika koji će nakon povratka u Istru braniti i širiti talijansku kulturu. Idejne su razlike u ime nacionalnih probitaka stavljene u drugi plan.

Mlađi dio talijanskog klera u Austrijskom primorju (Istra, Gorica, Trst) postaje svjesno da je i u duhovno - postoralnom radu potrebno razviti nacionalne barjake.”Jer ako razvijemo samo našu katoličku zastavu nitko nam neće doći, sada kada slavenski i njemački katolici ustrajno brane svoju nacionalnost”.⁸ Otvoreni nacionalni nastupi talijanskoga svećenstva u kojima su isticali talijanski karakter Austrijskog primorja za *Našu slogu* je predstavljalo korištenje vjere i Crkve za širenje nacionalizma i iredentizma, a katoličke novine nisu bolje od drugih jer i one “smoče svoje članke mastnim iredentističkim pismom”.⁹ Javljaju se čak i glasovi o katolicima kao najboljim Talijanima jer su oni potomci starih Latina dok su liberali koji se predstavljaju kao branitelji talijanstva podrijetlom Židovi, “a Židov se uvijek osjeća Židovom a nikad Talijanom”.¹⁰

Unutar tršćanskog katolicizma okupljenog oko lista *L`Amico*, sklonog organiziranom nastupu katolika na nacionalnom polju a čiji se utjecaj osjećao i u Istri, prevladavalo je shvaćanje kako talijanski katolici, za

⁶ Iz pisma Carla Combija markizu Giampaolu Polesiniju (Arhiv markiza Benedetta u Poreču) 21. lipnja 1864. Nav. prema: Francesco SALATA, *Un precursore Carlo De Franceschi*, Parenzo 1929., 14.

⁷ *Isto*

⁸ Cattolici Italiani e questione nazionale nel Litorale, *L`Amico*, br. 46, 20.XI.1907., 5. Tjednik za talijanske katolike u Austrijskom primorju. Izlazio u Trstu od 22. prosinca 1895. do srpnja 1912.

⁹ Pro patria i talijansko svećenstvo, *Naša sloga*, br. 27, 7.VII.1887., 1. Prve hrvatske novine u Istri. Izlazile su od 1. lipnja 1870. do 25. svibnja 1915. Do 1899. tiskane u Trstu, a od 1899. u Puli počinju izlaziti kao polumjesečnik do 1884., da bi se kasnije učestalost izlazenja često mijenjala. S *Našom slogom* započinje organiziraniji nastup hrvatskog narodnog preporoda u Istri.

¹⁰ La questione nazionale nel Litorale, *L`Amico* (Trst), br. 27, 7.VII.1887., 1.

razliku od slavenskih, nisu baš aktivni u zalaganju za nacionalna prava svoga naroda. Nastoji se pokazati kao netočnim shvaćanje po kojem bi "ljubav prema vlastitom narodu, snažna, hrabra i djelotvorna ljubav, bila neprikladna za kršćansko srce".¹¹ A što se tiče Slavena, njih treba ljubiti kao braću i zajednički s njima nastupati kad su u pitanju vjerska nastojanja, a na nacionalnom planu omogućiti svakome da se bori za ono za što se i sam zalaže.¹²

Talijanski su katolici posebno bili nezadovoljni kulturno prosvjetnom i gospodarskom politikom Austrije prema Talijanima u Istri i Trstu. Primjedbe se svode na razmjerno velik broj njemačkih srednjih škola, i s obzirom na broj stanovnika, zanemarivo mali broj talijanskih srednjih škola. U primarne nacionalne zadatke stavlja se i otvaranje učiteljskih škola te osnivanje talijanskog sveučilišta u Trstu. Na gospodarskom planu ističe se potreba željezničkog povezivanja Trsta sa sjeverozapadnom Istrom.¹³

Kako se približavao Prvi svjetski rat tako je kod talijanskih katolika bio sve izraženiji i izravniji govor o povezanosti vjerskoga i nacionaloga. Vjera ne samo da ne smije razarati ljubav prema narodu nego je štoviše mora očuvati - "*vjera i nacija na čudestan način moraju ići skupa*".¹⁴ Neposredno pred završetak rata talijanski katolici Austrijskog primorja smatrali su realnim dva rješenja: priključenje Italiji na temelju Londonskog ugovora ili stvaranje konfederalne jedinice unutar Austrije. Odbacivali su ideju o Trstu kao samostalnoj državi.¹⁵

Talijanski su liberali, kao što je već spomenuto, ispravno uočili presudnu ulogu hrvatskog i općenito slavenskog svećenstva u nacionalnoj integraciji (preporodu) istarskih Hrvata. Prema liberalnom konceptu rad svećenika morao je ostati ograničen na duhovnu sferu pa je izlazak hrvatskih svećenika na društvenu pozornicu tumačen kao politikanstvo suprotno duhu evanđelja i poslanju Crkve. Uz to što je bilo idejni protivnik, hrvatsko je svećenstvo bilo i nacionalni protivnik talijanskih liberala, zbog njihova dokazivanja o isključivo talijanskom karakteru Istre. Iz negacije svega hrvatskog (i slavenskog) u Istri proizišao je i naglašeni liberalni animozitet prema "slavenskom popu" koji je dokazivao suprot-

¹¹ *Isto*

¹² *Isto*

¹³ La questione nazionale nel Litorale, *L'Amico* (Trst), br. 44, 5.XI.1899., 2.; La nostra questione nazionale, *L'Amico* (Trst), br. 49, 10.XII.1899., 2.; br. 51., 24.XII.1899., 1.

¹⁴ Suonando per la trentacinquesima volta in campanone, *Il Campanone di San Giusto* 1911., 18. Kalendar izlazio u Trstu 1878.-1913., 1927. i 1931. Zbog popularnog načina pisanja, bez polemiziranja s liberalima i socijalistima imao dobar prijem među Trščanima.

¹⁵ *Dell'avvenire di Trieste, L'Unione* (Trst), br. 43, 26.X.1918., 2. Tjednik (1914. dvotjednik) izlazio u Trstu od rujna 1912. do listopada 1918. Pod utjecajem kršćanskih socijalista tražio nove putove otvorenije prema zahtjevima socijalnih reformatora.

no: Hrvati i Slovenci su stoljećima prisutni u Istri, prema popisima u 19. st. brojniji su od Talijana, zato im se ne smiju zatirati njihova nacionalna prava.

Već u prvoj polovici 19. st. pojedini su svećenici, posebno kanfanarski župnik Petar Studenac i župnik po raznim istarskim župama Jakov Volčić, širili u Istri ideje ilirskog pokreta. U drugoj polovici 19. st. djeluje jedan široki krug nacionalno svjesnih svećenika, inicijatora brojnih nacionalno preporodnih akcija. A sve je počelo s biskupom Dobrilom i njegovim molitvenikom *Oče budi volja tvoja* tiskanom 1854. u Trstu (četiri godine prije nego što je Dobrila imenovan porečko - pulskim biskupom). Osim vjerskog značenja molitvenik je odigrao svojevrstu kulturno - povijesnu i nacionalno - mobilizirajuću ulogu. Dobrila se nije bojava optužbi zbog navodnog nacionalizma. Ustrajao je u zauzimanju za svoj siromašni i zapušteni hrvatski svijet, a da pritom nije zaboravljao da je biskup i talijanskim vjernicima. Iza pokretanja prvih hrvatskih novina u Istri *Naša sloga* (1870.) stajao je organizacijski i financijski Dobrila, a bio je član utemeljitelj "Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri" osnovane 1874. radi pomaganja školovanja hrvatskih učenika u Istri. Možemo slobodno reći da sve preporodne akcije u Istri od sredine 19. st. pa do Dobriline smrti (1882.) nose pečat velikog biskupa.

Pa i nakon Dobriline smrti 1882. kada vodstvo u nacionalnom preporodu pomalo preuzima svjetovna inteligencija uloga svećenika je i dalje nezamjenjiva i prepoznatljiva. U čitaoničkom pokretu, borbi za slavenšku liturgiju kao hrvatsku povijesnu vertikalnu u Istri, podizanju hrvatskih škola, nastupima uoči izbora i na izborima, organiziranju mladenačkih i drugih društava nacionalnog karaktera, svećenici su najčešće imali presudnu ulogu.

Sitni terenski rad kroz izravne kontakte bio je isto tako značajan, možda čak i značajniji od krupnog rada u raznim društvima i organizacijama. Fulvio Tomizza je kroz lik don Stipe prikazao taj sitni nacionalni rad. Don Stipe je svojim župljanima u Materadi znao govoriti:

"Vi Kozlovići ste Hrvati iz Čepića, ima tamo gore još takvih obitelji. Vi Juriševići, vi Jugovci zar vam ništa ne govori vaše prezime? Čak je i Radovane uvjeravao da je njihov starješina došao iz Dalmacije da ne bi morao svoga Boga prodati za turskoga, budući da je poklonicima umjetnosti bio dobro poznat Radovan koji je isklesao kipove Adama i Eve za katedrale u Trogiru i (c)ibeniku. Pred Lazarićima nekadašnjim grofovima kaštela Budve, s jednim pretkom koji se istakao u križarskim ratovima, a sada spalim na vlasnike stoke, listao je glagoljski misal pronađen u njihovoj kapelici".¹⁶ Povijesni su se argumenti često potezali u hrvatsko-talijanskim nacionalnim sporovima. Onaj tko je imao prošlost u rukama polagao je pravo i na sadašnjost. Don Stipina doktorska teza nije slučajno bila posvećena prošlim tragovima hrvatske nazočnosti u Istri.

¹⁶ Fulvio TOMIZZA, *Bolji život*, Pula 1989., 59.

2. Izazovi socijalnog pitanja

Suprotno orijentaciji tršćanskih katolika okupljenih oko lista *L'Amico* koji su naglasak u svome radu stavljali na nacionalno-političko polje, druga je grupa oko listova *Il Popolo* i *La Riconoscenza* smatrala da talijanske katolike u Austrijskom primorju treba mobilizirati na rješavanju sve složenijeg gospodarsko-socijalnog pitanja. Talijanski je katolicizam u Istri kao i u slučaju nacionalnog pitanja, i u ništa manje osjetljivom socijalnom pitanju, prihvaćao poticaje koji su dolazili iz Trsta.

To je vrijeme kada se na planu opće Crkve sve više probija misao kako nije dovoljno samo zalaganje za socijalnu pravdu nego se ističe i potreba konkretnih mjera (mehanizama) za njezino ostvarenje. Na tragu učenja *Rerum novarum* o ulozi države u rješavanju socijalnih problema, *Il Popolo* 1894. ističući potrebu osmosatnog radnog vremena i štetne posljedice prekomjernog rada, proziva na suglasnost svih država u donošenju zakona o osmosatnom radnom vremenu.¹⁷ Na načelnoj razini zauzimanja za prava siromašnih i obespravljenih socijalizam je blizak Crkvi, jer bitni konstitutivni element Crkve je caritas - pomoć siromašnima. No problem je u tome što socijalizam želi uspostaviti pravdu revolucionarnim/nasilnim putem i što odbacuje Boga kao vrhovni autoritet, a Crkvu smatra zaprekom u ostvarivanju boljeg i pravednijeg društva. Socijalizam je pogrešan lijek za rješavanje socijalnog pitanja - primjena tog lijeka može dovesti samo do još gore socijalne situacije.¹⁸ A ekonomski liberalizam svojim načelom *Laisser faire - laisser passer* - tj. neograničenom slobodom konkurencije bez miješanja države - postao je izvor svih socijalnih zala.¹⁹

Jasno iz kršćanske vizure jedino ispravni put nudi kršćanski socijalizam. Zahvaljujući jasnom socijalnom programu činovnik Pietro Spadaro, kandidat Talijanske kršćansko-socijalne stranke, u I. izbornom okrugu (sjeverozapadni obalni dio Istre) pobijedio je na izborima za Carevinsko vijeće 1907. i 1911., a 1914. ušao je i u Istarski sabor. Spadaro je pokazao ne samo brigu, nego i predložio konkretna rješenja za socijalni položaj svih ugroženih slojeva: seljaka, ribara i radnika.²⁰

¹⁷ Otto ore di lavoro, *Il Popolo* (Trst), br. 21, 21.IV.1894., 2. Prve katoličke dnevne novine u Austrijskom primorju. Izlazile u Trstu od 1. travnja 1894. do 3. rujna 1895. Poznate po oštrim nastupima protiv liberalizma i pozivu tršćanskim katolicima da se probude iz slatkog sna i prepuštanja situacije liberalima.

¹⁸ Socialismo e cattolicismo, *La Riconoscenza* (Trst), br. 9, 16.V 1913., 1. Katolički dvo-tjednik izlazio u Trstu od siječnja 1892. do svibnja 1915. U skladu s kršćanskim socijalnim naukom zalagao se za gospodarski napredak Talijana, ali isto tako Hrvata i Slovenaca. Raširen u Istri, Dalmaciji i Južnom Tirolu.

¹⁹ Liberalismo, *La Voce del popolo* (Trst), br. 297, 25.X. 1919., 3. List izlazio u Trstu od 29. ožujka 1919. do 3. travnja 1920. Programatski veoma blizak s programom talijanskih katolika, posebno s narodnom strankom don Luigia Sturza koja je imala tri bitne odrednice: demokracija, raširenost u narodu i akonfesionalnost, osim na socijalnom planu.

²⁰ Programma Pietro Spadaro, *L'Unione* (Trst), br. 7, 25.IV.1914., 2.

U sjeverozapadnom dijelu Istre (tršćansko-koparska biskupija) gdje se katolički aktivizam kroz Talijanski katolički pokret (dalje: TKPI) jače osjećao nego u južnom dijelu (porečko-pulska biskupija), katolička nazočnost i na socijalnom planu bila je značajnija. Inicijativom katoličkih organizacija ali i pojedinaca, ponajprije svećenika, po gradovima i selima niču katoličke poljoprivredne zadruge (*cooperative*), udruženja potrošača (*unioni di consumo*) i seoske štedionice (*casse di risparmio*). No tom planu prednjače gradovi Umag, Piran i Izola. Ribari katolici radi poboljšanja teškog socijalnog položaja osnivaju vlastite organizacije i to najprije u spomenuta tri grada, a potom i Poreču, Puli i Rovinju.

Rijetke katoličke socijalne akcije pojedinih svećenika u porečko-pulskoj biskupiji liberali su dočekali “na nož”. Svećenike inicijatore socijalnih akcija posprudno nazivaju “novi otkupitelji” koji zauzimanjem za siromašne i neobrazovane slojeve, zapravo uz pomoć tih slojeva, nastoje osvojiti vlast.²¹ Kao “novi otkupitelji” poimence su spomenuti rovinjski svećenici Antonio Buttignoni i Bernardo Malusa. Njihovo nastojanje oko osnivanja katoličke seoske blagajne u Rovinju liberali su smatrali razbijanjem talijanskih redova jer u Rovinju je postojala “neutralna”, liberalna, seoska blagajna.²² U (c)išanu nedaleko od Pule upravitelj župe Valerijan Monti osnovao je 1898. posujilnicu - seosku blagajnu (*cassa rurale*), a na poticaj spomenutog Maluse organizirao je, također u (c)išanu, poljoprivrednu zadrugu (*consorzio di agricoltori*).

Radničko pitanje izrazito je naglašeno jedino u Puli gdje je arsenal (ratna luka), čija je izgradnja započela 1861., na početku 20. st. upošljavao nekoliko tisuća radnika. U potrazi za boljim životom u arsenal su stizali seljaci iz pulske okolice, Istre, a i iz šireg okruženja: Hrvatske, BiH, Dalmacije, Italije. Napustivši svoje ruralne sredine u kojima su živjeli sociološko kršćanstvo, ovi preko noći stvoreni radnici, nisu odoljeli zamamnom zovu gradskih ponuda koje su ih i praktično i teoretski udaljavali od Crkve: alkoholizam, prostitucija, socijalistička ateistička promidžba. To je navelo veoma poduzetnog pulskog župnika Adama Zanetija da u Puli 1904. osnuje Katoličko radničko udruženje (*Circolo operaio cattolico*) sa ženskom sekcijom. Upis radnika bio je dosta dobar pa je za potrebe *Circola* u središtvu grada iznajmljena velika prostorija. U toj prostoriji sve do izbivanja rata održavala su se predavanja o enciklikama Lava XIII. *Rerum novarum* i *Humanum genus*. Uz problematiziranje katoličkog viđenja socijalnog pitanja često se ukazivalo na lažne prijatelje radnika: masone, liberale, socijaliste, anarhiste i komuniste. Isusovac Antonio Pavisich, rođeni Splićanin, poznat u Italiji (Trst, Monza) kao širitelj kršćanskog socijalnog nauka dolazi u Pulu i 1904. počinje s organ-

²¹ Socialisti e clericali, L' Idea Italiana (Rovinji), br. 3, 17.X.1896., 1. Tjednik liberalnog protukatoličkog usmjerenja. Izlazio u Rovinju od 3. listopada 1896. do 9. kolovoza 1914.

²² Isto.

iziranjem demokršćanskih konferencija. Unatoč ometanjima i verbalnim napadima pulskih socijalista i liberala konferencije su bile dobro posjećene.²³

Osjetljivost hrvatskog svećenstva u Istri na socijalno pitanje bilo je uvjetovano njihovim socijalnim podrijetlom. Kao seljački sinovi dobro su, na vlastitoj koži, osjetili siromaštvo i bijedu koje ubijaju ne samo tijelo nego i dušu. Kasnije kad se kao učeni ljudi vrate u svijet, koji su za višegodišnjeg školovanja posjećivali samo za vrijeme praznika, i često suoče s rastućim osiromašenjem i propadanjem prouzročenim prodorom liberalnog kapitalizma, pokušat će na razne načine zalječiti socijalne rane.

Već spomenuti Tomizzin don Stipe tip je istarskog svećenika koji se ne brine samo za vječno spasenje povjerenog mu stada nego i za njegovo bolje sada i ovdje. Evo kako je na usta zvonara Martina Kružića pisac opisao tu don Stipinu skrb. "Zbunjivalo me naposljetku to što je u crkvi, na ulici i u kućama tako malo govorio o Bogu, Djevici i svecima. U njegovim razgovorima i nedjeljnim propovjedima javljao se osobito pridjev dostojan; svatko je morao biti dostojan vlastitog položaja čovjeka i mjesta koje mu je namijenjeno u životu. Nastojao je da ne dolazi do zavada u obitelji i na poljskim međama nego da ljudi radije pomažu jedni drugima, da se ne odbija milostinja siromahu, da bogataš plaća pravičnu naknadu radniku i da je radnik zahtjeva jer je njegovo prirodno pravo da je dobije (...) Osjećao je da je poslan na ovaj svijet da pruža pomoć, zaštitu i dostojanstvo tom malom narodu".²⁴

U konkretno - praktičnom angažmanu na socijalnom polju najdalje je otišao krug svećenika i laika koji su podržavali kršćansku socijalnu orijentaciju biskupa Mohnič, a iz čijih će redova na početku 20. st. nastati Hrvatski katolički pokret u Istri (dalje: HKPI). Svjestan značenja tiskane riječi Mahnić je na Krku pokrenuo izdavanje različitih listova i revija. U širenju kršćansko-socijalne misli i pokretanju brojnih akcija na temelju te misli posebno značenje ima *Pučki prijatelj* (dalje: *PP*) - "poučno - gospodarski list". Već u prvim brojevima *PP* ispravno primjećuje: "Badava danas govoriti našem seljaku o ovom ili onom narodnom pitanju kad njemu se po glavi vrti što će danas jesti on i obitelj. Gospodarstvo rješava politiku a ne politika gospodarstvo. Izvadimo ga od lihvarskih ralja pa ćete vidjeti kako će znati koja ga je majka porodila i čije je mlijeko sisao".²⁵

²³ Padre Pavvisich, *L'Avvenire* (Pula), br. 218, 14. IV.1905., 1. Novine kršćansko-socijalne orijentacije. Izlazile u Trstu od prosinca 1897. do prosinca 1903, i u Puli od prosinca 1903. do siječnja 1908. Polazi od moralnog i materijalnog dostojanstva ljudske osobe. U toj perspektivi štrajk je "pogonsko sredstvo" samo ako nije praćen nasiljem, također to je i klasna solidarnost s osloncem na srednju i sitnu buržoaziju. A sve je sredstvo reformi i ofanzivno oružje protiv liberalizma i socijalizma.

²⁴ F. TOMIZZA, n. dj., 44., 58

²⁵ Kapitalističko društvo za rafiniranje i otpremanje ulja, *Pučki prijatelj* (Krk) (dalje: *PP*), br. 16, 10. VIII. 1900., 121. Kao "poučno gospodarski list" pokrenuo 1899. biskup Mohnić. Od 1899. do 1911. izlazio u Krku, od 1911. do 1920. u Pazinu s prekidom za

I zaista temeljni je problem istarskog seljaka bio kako se izvući iz začaranog kruga zaduženosti. Pritisnut bijedom, kod lihvara se, koji su se razmilili po selima, zaduživao uz kamate i do 20%. Nadao se dobrom urodu i vraćanju duga. No kako je urod podbacio zbog suše ili neke druge prirodne nepogode nije mogao isplatiti ni kamate, a kamoli glavnicu pa je morao uzimati kamate na kamate, što je često završavalo dražbom (javnom prodajom) seljačkih posjeda radi podmirivanja duga.

Podizanje kreditnih zadruga tzv. posujilnica i proizvodno - potrošačkih zadruga smatralo se najbržim i najefikasnijim sredstvom pomoći seljaku. U Istri susrećemo dva tipa zadruga tzv. deličevke i raifeisenovke. Prve su dobile naziv po njemačkom ekonomistu Hermanu Schulzeu iz Delitscha, a druge po Nijemcu Fridrichu Raiffeisenu. Deličevke su osnivane na temelju ograničenog jamstva, a raifeisenovke na neograničenom jamstvu. Teoretski temelj prvih bio je liberalizam, a drugih kršćansko-socijalno učenje. Deličevke su prevladavale u gradovima među obrtnicima i trgovcima, dok su raifeisenovke dominirale na selu.²⁶ Utemeljitelji i čelni ljudi zadruga Raiffeisenova tipa, najvećim dijelom radilo se o kreditnim zadrugama-posujilnicama, bili su seoski župnici. Rad na rješavanju socijalnih problema istarskog seljaka donio je i političke rezultate. Pobjeda Hrvatsko-slovenske stranke na izborima za Carevinsko vijeće 1907., suvremenici su tumačili kao izravnu posljedicu socijalnih pomaka.²⁷

A uoči izbora 1907. kršćansko-socijalna struja upozoravala je birače da prilikom glasovanja vode računa o tome da kandidat za kojega glasuju ima tri osobine: kršćansko uvjerenje, hrvatsku nacionalnu svijest i osjetljivost za seljačko socijalno pitanje. Tom prigodom iznesen je i program mjera, "da se očuva zdrav i jak seljački stalež".²⁸ Na prvom mjestu je donošenje zakona kojima bi se smanjili porezi seljacima i njihovi posjedi rasteretili dugova, potom slijedi intervencija države u smjeru zaštite seljačkoga zadrugarstva, otvaranja osiguravajućih zavoda gdje bi se seljak mogao osigurati protiv vremenskih nepogoda, da bi se završilo prijedlogom o pravu seljaka na mirovinu i omogućavanjem seljačkim sinovima koji su na odsluženju vojnog roka da za vrijeme velikih radova mogu koristiti dopust. Upozoravalo se, istina rijetko, na potrebu zaštite sitnih

vrijeme rata. Godine 1920.-1929. izlazio u Trstu. Do 1907. gotovo isključivo okrenut gospodarskim temama, a od 1907. sve više se okreću nacionalno - političkoj problematiki. U krčkoj i pazinskoj fazi nosi snažan pečat svoga osnivača. S pozicija kršćanskog socijalnog nauka i katoličkih dogmatsko moralnih načela odlučno se odbacuju liberalizam i socijalizam.

²⁶ Željko KLAJIĆ, "Prilog proučavanju kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem Pazinskom kapetanatu (kraj 19. i početak 20. stoljeća)", Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin 1999., 221. - 222.

²⁷ Seljačka mora je pala, PP, br.14, 20. V. 1907., 105.

²⁸ Govorite sad je čas, PP, br. 7, 10. III. 1907., 49.

obrotnika, malih trgovaca i ribara. No radilo se više o apelima dok je konkretna akcija kao u seljačkom slučaju izostala.²⁹

Utjerivanje naturalnih podavanja (redovine) sudskim putem sve do prijetnje javnom prodajom seljačkih posjeda da bi se podmirila župnička potraživanja na što su formalno-pravno gledano imali pravo, ipak baca sjenu na njihovu socijalnu osjetljivost kad su u pitanju bili osobni interesi. Ne radi se o pojedinačnim slučajevima nego o masovnoj pojavi koja eskalira upravo krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Scenarij je u pravilu isti. Župljani iz raznih razloga, ponekad po nekoliko godina ne podmiruju redovine prema župniku, zbog čega se ovaj tuži općinskom sudu s točnim popisom dužnika i visinom duga. Odluku općinskog suda da u roku od 14 dana imenovani trebaju podmiriti obveze ili će im isti radi podmirivanja dugova izvršiti "pljenidbu" imovine, župljani ili izvršavaju ili se tuže višoj sudskoj instanci - kotarskom sudu. Stvar se ponekad povlačila po sudovima po nekoliko godina ostavljajući gorčinu i kod župnika i kod župljana i produbljujući međusobno nepovjerenje.³⁰

3. Odnos crkve prema liberalizmu i socijalizmu

Na idejama prosvjetiteljstva, racionalizma i individualizma 17. i 18. st., u 19. st. nastaje liberalizam kao pokret europskog građanstva prožet i motiviran načelom slobode kako na društveno - političkom, tako i na duhovno - moralnom, odnosno filozofsko - antropološkom području. Popis od 80 izreka koje su iz crkvenog ugla smatrane neprihvatljivima odnosno zabludama, poznati *Syllabus* Pija IX. objavljen 8. prosinca 1864. u zablude ubraja i zahtjeve liberalizma za rastavom države od Crkve te slobodom kulta, mišljenja i tiska. Upravo su osude liberalizma (br. 77. - 80.) doživjele najžešću osudu javnosti, a kod određenih crkvenih krugova mišljenje kako se radi o "krajnje nezgodnom dokumentu".³¹

Dvadeset godina nakon *Syllabusa* španjolski svećenik Sarda y Salvany objavljuje knjigu pod naslovom *Liberalizam je grijeh (El liberalismo es pecado)*. Slijedeći stajališta *Syllabusa* Salvany je samim naslovom odredio svoje stajalište, ali i odnos velikog dijela crkvene hijerarhije prema liberalizmu. Jednostavno radi se o grijehu koji udara na same temelje vjere i Crkve. Drugi španjolski svećenik Celestino de Pazoz 1885. izdaje knjigu *Proces integrizma (El proceso del integrismo)* kao polemički odgovor na Salvanyjevu knjigu. De Pazoz nastoji pozitivno vrednovati neka načela liberalizma kao što je zalaganje za slobodu, jednakost, dostojan-

²⁹ Isto.

³⁰ Državni arhiv u Pazinu, fond Carsko - kraljevskog kotarskog kapetanata u Pazinu i Poreču, razne kutije, fascikli: Crkveni poslovi

³¹ Mišljenje učenog irskog benediktinca Cuthberta Buttlera (1858. - 1933.) povjesničara redovništva. Nav. prema: Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve VI/1*, Zagreb 1987., 730.

stvo ljudske osobe i predstavlja glas liberalnih katolika koji nastoje graditi dijalog s liberalizmom.

Polemika nastala pojavom Pazosove knjige završila je pred Kongregacijom za Index koja je podržala "intrasigentna" Salvanyjeve stajališta, a odbacila "liberalne" Pazosove, što je bila samo još jedna potvrda negativnog odrješenja crkvenog vrha prema liberalizmu.³² Liberalni katolici tada su bili samo glas vapijućeg u pustinji.

I u mjesnoj istarskoj crkvi, podjednako u talijanskom i hrvatskom dijelu, iskristalizirala su se dva prepoznatljiva odgovora prema liberalizmu, u talijanskoj sredini nazočna od sredine 19. st., u hrvatskoj tek od početka 20. st.: konzervativno-intrasigentni i liberalni.

Na shvaćanju liberalizma kao grijeha ustrajavao je HKPI. Usmjeravan od biskupa Mahnića koji u liberalizmu nije vidio ništa pozitivnog ni HKPI nije mogao imati drukčije stajalište. Glasnogovornik HKPI PP piše: "Povijest liberalizma sva je krvlju ispisana, svuda nalaziš samo grijeh liberalizma, pa i ispod samog zamamnog gesla jednakost, sloboda, bratimstvo, napisala je povijest: To je jedna liberalna laž. U ime slobode liberalizam je zabacio dužnosti prema Bogu i zabacio volju Božju".³³ Negirajući ženidbu kao sakrament, kao božansku ustanovu i svodeći je na ugovor između dviju strana koje žive skupa dok im to odgovara i zalažući se laičku, svjetonazorski neutralnu školu, liberalizam je dirnuo u dva područja koja je Crkva smatrala svojim monopolom, pa je upravo borba za svetost braka i konfesionalnost škole bio argument protiv liberalističkog laicizma. Ekonomski je liberalizam - isticali su u HKPI - doveo do stvaranja golemog bogatstva u rukama šačice ljudi na jednoj strani i do propadanja, bijede i beznađa velike većine stanovništva na drugoj strani. Zato se liberalizam uspoređuje s morom, prema pučkom praznovjerju, ženom koja noću napada, muči i nastoji ugušiti muškarce.³⁴

Potreba diobe duhova vođena po načelu: Tko nije s nama protiv nas je, za što se radikalno zalagao biskup Mahnić dovodila je do oštih polemika s izrazito protukatoličkim liberalizmom *Napredne omladine*. Ono što su za *Naprednu omladinu* "klerikalne oblačine"³⁵ nad Istrom tj. korištenje Crkve za političke ciljeve, za HKPI je ostvarivanje načela kršćanskog socijalizma kao jedina alternativa za sve slojeve istarskih Hrvata.³⁶ Međutim, taj "radikalizam" dovodio je do polemika i razmimoilaženja i s "umjerenijim" katolicima koji su bili skloniji načelu: Tko nije protiv

³² Giacomo MARTINA, *La Chiesa nell'età del liberalismo*, quinta edizione, Brescia 1983., 151.

³³ Seljačka mora je pala, PP, br. 14, 20. V. 1907., 105. - 106.

³⁴ Isto.

³⁵ Klerikalizam u Istri, Pokret (Zagreb), 30. X. 1907., 1. List "svih naprednjaka". Izlazio u Zagrebu od 1904. do 1907. Izrazito protukatoličke orijentacije.

³⁶ Istro, čuh naš glas!, PP, br. 31, 10. XI. 1907., 146.

nas s nama je, te su smatrali da radi očuvanja narodne sloge ne treba po svaku cijenu inzistirati na katolištvu kao temelju cjelokupnog javnog i privatnog života istarskih Hrvata. Posljedica idejnih razmimoilaženja bit će konkretne istarske diobe u svijetu učenih

(profesora, studenata i učenika pazinske gimnazije) na umjerena, uvjetno rečeno liberalnu struju kojoj je bio stran i katolicizam HKPI i ateizam naprednjaka.

I među svećenicima su postojale razlike glede idejnih vrenja u Istri na prijelazu stoljeća. Starije svećenstvo oko *Naše sloge* odgojeno na načelima narodne sloge smatralo je da upravo ta sloga može biti temelj nacionalno preporodnog rada. To ne znači, smatrali su oni, potiskivanje vjere, nego ne inzistiranje na njezinu ishodištu kad je riječ o rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja u Istri, što je opet samo stvar taktike i političke pragmatike. Njihovi protivnici, mlađe svećenstvo, okupljeno oko Mahnića i PP smatralo je kako je riječ o bitnom pitanju: graditi mostove i prema političkom liberalizmu nije taktičko nego bitno, strateško pitanje. S protivnikom se ne može pod zajednički krov pa se zalaganje starijeg svećenstva proglašava sinkretizmom iza kojeg stoje osobne veze i prijateljstva, a nikako zdravi kršćanski temelji.³⁷

Tzv. znanstveni (marksistički) socijalizam proglašen izdankom liberalizma, smatran je protivnikom s kojim se nema što raspravljati nego s njim treba “stupiti u odlučenu borbu a na obranu duše i poštenja svoga naroda”.³⁸ Napadima na Crkvu i vjeru kao ideološki stup starog režima i kočnicu napretka koju kao takvu treba eliminirati i internacionalizmom koji zanemaruje nacionalno pitanje, socijalizam je udarao na temelje HKPI - vjerski i nacionalni preporod istarskih Hrvata pa je i reakcija HKPI bila oštra i odlučna.

Za razliku od HKPI jedinstvenog u odbijanju liberalizma, unutar TKPI postojale su dvije orijentacije: nacionalno-politička oko *L'Amica* koja je suradnju s liberalima na nacionalnoj osnovi smatrala i mogućom i poželjnom, i kršćansko-socijalna oko *La Riconoscimento* koja je odbacivala tu suradnju. Primjerice dok je *L'Amico* sa zadovoljstvom pozdravljao izbor liberalnog kandidata Atilija Hortiasa u tršćanskoj kuriji za Carevinsko vijeće i opisivao oduševljenje u Istri zbog izbora također talijanskog liberala Mattea Bartolija zato što su pobijedili slavenske kandidate za *La Riconoscimento* je to ravno sablazni pa je “subrat” optužen da svojim nacionalnim romantizmom upreže u “liberalna kola siromašni istarski svjet i tako ga sve više udaljava od katoličkog klera”.³⁹

³⁷ Na oprez!, PP, br. 21, 30. VII. 1912., 1.

³⁸ Socijalizam, PP, br. 1, 10. I. 1904., 5.

³⁹ Lotta nazionale, La Riconoscimento (Trst), br. 7, 15. IV. 1897., 2.

Isključivost prema socijalistima podgrijavaše su instrukcije Svete Stolice talijanskim biskupima, a koje u cijelosti prenosi *Folium dioecesanum* službeno glasilo porečko-pulske biskupije, u kojima se socijalizam tretira kao hereza.⁴⁰

Zaključak

Katolička se crkva u Istri krajem 19. i početkom 20. st., uz unutrašnje probleme: nedostatak svećenika, sporove oko uporabe staroslavenskog jezika u liturgiji, pojačanu sekularizaciju, morala suočiti i s trima problemima proizišlim iz dinamike društvenog razvoja. Radilo se o podjelama istarskog društva na nacionalnoj, socijalnoj i idejnoj osnovi. Svaka od tih podjela zahvaćala je i Crkvu u cjelini od upravljačko - hijerarhijskog vrha do običnog vjernika. Međutim, kad govorimo o odnosu Crkve prema nacionalnom pitanju, socijalnom raslojavanju i novim idejnim strujanjima: liberalizmu i socijalizmu, mislimo na stajalište hijerarhijskog dijela Crkve koji je stajališta Crkve s obzirom na sva tri pitanja i artikulirao i usmjeravao pa i onda kad se činilo da katolički svjetovnjaci unutar katoličkih pokreta to čine samostalno.

Uz osobni, obiteljski i vjerski identitet i crkveni su ljudi imali i nacionalni identitet. U vrijeme visokih tenzija između hrvatskog i talijanskoj nacionalnog pokreta krajem 19. i poč. 20. st. obrana i promocija nacionalnog identiteta stavlja se na razinu obrane i promocije vjerskog identiteta. Ističe se povezanost i prožimanje vjerskog i nacionalnog sve od shvaćanja da samo dobar katolik može biti dobar Hrvat odnosno Talijan. Za hrvatsko je svećenstvo borba za nacionalna prava istarskih Hrvata na tragu evanđeoskog načela pravde, dok za talijansko bez isticanja nacionalne zastave i ona vjerska gubi snagu privlačnosti. Zato će hrvatsko svećenstvo u Istri u jednom razdoblju imati vodeću ulogu, i u cjelini gledano odigrati presudnu ulogu i u hrvatskom nacionalnom pokretu u Istri. Talijansko svećenstvo neće imati takvu ulogu, jer na čelu talijanskog pokreta u Istri bilo je građanstvo i inteligencija. No i ono će biti važan činitelj talijanske nacionalne integracije u Istri.

S obzirom na socijalno pitanje kao znak vremena i mjesna istarska crkva uviđa kako nije dovoljan karitativan rad u vidu određene pomoći najugroženijim slojevima, jer time se liječe samo posljedice, nego je potrebno stvoriti mehanizme koji će pomoći seljacima, najbrojnijoj i najugroženijoj grupi da se trajno izvuku iz zagrljaja liberalnog kapitalizma koji ih vuče u propast. Hrvatski dio Crkve uz rad na gospodarskom prosvjećivanju veliku pozornost poklanja otvaranju kreditnih (posujilnica) i nabavno-potrošačkih zadruga. Socijalni angažman proizlazio je iz uvjerenja da bez socijalne emancipacije nema ni nacionalno-političke pa

⁴⁰ *Folium dioeceseos Parentino* (Pula), travanj 1903., 54. Kao službeno glasilo porečko-pulske biskupije izlazio je mjesečno (na latinskom jeziku) od 1879. do 1940.

ni duhovno-evanđeoske. I kod talijanskih svećenika “reformatora”, ali i običnih vjernika prisutne su konkretne akcije na socijalnom planu. Te su akcije puno veći zamah imale u sjeverozapadnoj Istri (tršćansko - koparska biskupija), gdje je TKPI uspostavio mrežu svojih organizacija, nego u južnoj Istri (porečko - pulska biskupija) gdje se rad Crkve dobrim dijelom iscrpljivao u unutrašnjim sporovima oko jezika (staroslavenski ili latinski) u liturgiji.

Prema novoj stvarnosti bučnoj najavljenom u Francuskoj revoluciji (1789.-1793.), a stvaranoj u Europi nakon revolucionarnih previranja 1848./49. dio Crkve u Istri, po uzoru na stajalište pape i rimske kurije, zauzeo je negativno stajalište. Razlog je bio liberalno idejno-teoretska osnovica toga svijeta. Liberalizam je naime načelno tolerirao, a u biti negirao kršćanstvo, posebno njegov katolički izričaj. Sličnost pogleda na nacionalno pitanje između hrvatskih odnosno talijanskih katolika, i njihovih sunarodnjaka iz liberalnog tabora otvarala je prostor suradnje i približavanja među ovim idejnim protivnicima. Sa socijalizmom kao izrazito protukatoličkom teorijom i političkom praksom koja negira kao natražnjaštvo i kočnicu povijesnog napretka sve što je vezano uz Crkvu, dijaloza nije moglo biti. Odbacivan je kao hereza.

SUMMARY

CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA IN THE PERIOD OF NATIONAL, SOCIAL AND IDEOLOGICAL DIVISIONS (LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY)

During the late 19th and early 20th century, Istrian peninsula was marked by the conflicts between the Croatian and Italian political movements. Social tensions were also rising. They were caused by the increasing social divisions and spreading of liberal (atheistic) and socialist (antireligious) ideas. This scientific article tries to explain the relation of catholic church toward the political and social changes in Istria, which called for some kind of practical response. It is clearly visible that catholic church became suspicious and fearful of these changes which resulted in its inability to successfully answer to the new social issues.